

обряду”, який загалом домінував на “Русі”, з’явилися уніати й православні традиціоналісти. При чому і одні, й другі були руськими.

Така непроста ситуація вимагала пояснень й теоретичного осмислення. Це спробував зробити М.Смотрицький у другому виданні “Верифікації невиності...”

Вказане видання було присвячене чотирьом високопоставленим панам-уніатам – Яну Скумину-Тишкевичу, писарю Великого князівства Литовського; Адаму Хрептовичу, старості Брацлавському; Миколі Тризні, підкормію Слонимському; і Юрію (Єжи) Мелешку, хоронжому Слонимському. У передмові, звертаючись до цих панів, М.Смотрицький говорить, що і православні, й уніати – “брати, яких одна вітчизна, одна і та ж руська кров і церква одна породила” [*Ibid.* – S.1].

Етнічну єдність М.Смотрицький починає осмислювати не в контексті конфесійної приналежності, а як єдність на основі “крові”, власне спільності походження. “...не вироджується зі своєї крові той, хто міняє віру, - читаємо у “Верифікації невиності...”. – Хто з руського народу римську віру приймає, не стає ж одразу іспанцем чи італійцем, а по старому залишається шляхетним русином. Отже, не віра русина русином, поляка поляком, литвина литвином робить, а уродження й кров руська, польська, литовська” [*Ibid.* – S.60].

Можливо, ми до кінця не усвідомлюємо оригінальності такого осмислення у той час. М.Смотрицький вважав, що в межах одного етносу (нації) можуть існувати представники різних віровизнань. І такий стан загалом є прийнятним, хоча, можливо, й не дуже бажаним. Відповідно тут виникало питання, що представникам цих різних віросповідань необхідно забезпечити свободу совісті. Хай до такого висновку в чітко вираженій формі й не прийшов М.Смотрицький, але до цього його штовхала як логіка міркувань, так і логіка життя.

Показово, що в кінці свого життя М.Смотрицький намагався знайти порозуміння між уніатами й православними в межах “руського” суспільства. На жаль, його ідеї, як і його діяльність, далеко не завжди сприймалися адекватно. Він був відкинутий православними. Фактично помер ізгоєм, ставши прихильником унії. Руське суспільство виявилось не готовим сприйняти ідею мирного співжиття представників різних конфесій.

Н.Недзельська* (Херсон, Україна) ЖІНОЧЕ НАЧАЛО В СУСПІЛЬНИХ І РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСАХ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Історія України позначена особливим впливом жіночого начала на процеси релігійного, духовного, суспільного життя, що не спостерігається ні в західних, ні у східних сусідів. Причину такого стану речей можна пояснити тим, що нація формувалась на базі декількох чинників:

- першу групу факторів, що вплинули на роль жінки, складають до- індоєвропейські, індоєвропейські, праслов’янські, балканські, іранські та алтайські чинники;
- другу групу складають античні (грецькі та римські), германські, візантійські, західноєвропейські впливи;
- третю - географічний чинник (природа, клімат, міграційні рухи та ін.);
- четверту - економічні умови становлення та існування народу.

Що стосується першого чинника, то виразніше всього це можна прослідкувати через фольклор та міфологічні уявлення давніх слов’ян, в яких підкреслюється жіноча основа українських етнокультурних символів. Навіть Україна найчастіше виступає під цим символом: “Україна-мати”, “Ненька-Україна”, що виражає характер патріотизму як відданості дітей матері. Одначе, в жіночій міфологічній символіці слов’ян є свої особливості. М.Костомаров робить особливий акцент на поклонінні слов’ян воді як

* Доцент Херсонського педуніверситету.

первісній матерії жіночої істоти. Свідченням тому є велике значення русалок в слов'янській міфології, яка завжди зберігала не тільки пам'ять про них, але й віру в їх існування. Купання вважається істотною частиною багатьох забобонних обрядів та народних свят. Важлива роль води також як улюбленого предмету поезії. Серед особливостей слов'янської міфології переважає поклоніння стихіям, взагалі явищем природи. Звідси, оживлення і символізація рослинної природи. У зв'язку з цим згадаємо про традиційне співвідношення жінки з природою.

Ще однією особливістю є те, що в піснях російського і українського народів Сонцю частіше приписується жіноча природа на протигагу Місяцю якому, переважно приписується чоловіча. В такий спосіб, жіноче начало нетрадиційно ототожнюється з вогнем і світлом. Про те ж говорить і символічна паралель – ототожнення жінки-дівчини з калиною.

І все ж причину особливого стану жінки в родині і своєрідність її рис слід шукати, головним чином, не в своєрідності давніх слов'янських вірувань, а в стійкості останніх. Іншими словами, мова може йти не про наявність особливих уявлень в язичницьких віруваннях українців, а у зберіганні архаїчних поглядів (в тому числі і матріархальних) в подальшій культурній історії українського народу і їх вплив на суспільні процеси.

Дійсно, прояви матріархальних уявлень зустрічаємо в національному фольклорі. За спостереженням О. Потебні, деякі веснянки нагадують казкову ворожнечу чоловіків і жінок, вказують на прагнення до рівності в українській родині. М. Грушевський зазначав, що доволі популярною є тема: сильний, богатир або велетень, якого обманює і погубляє жінка, а досить поширеним типом - невдячна і невірна жінка, що в двобої стає на сторону ворога. В українському фольклорі домінує жіноче начало над чоловічим (жінка б'є чоловіка – типовий сюжет української пісні). Жінки вольові, агресивні, звикли керувати. Це закріплюється в їх дітях, переноситься від матері до доньки як майбутньої дружини і матері своїх дітей.

З прийняттям християнства, крім офіційної релігії, на Україні збереглися уявлення про світ, що несли відбиток глибокої давнини і включали елементи анімістичного світогляду як залишки первісних вірувань і забобонів. Зберігались вони, на думку Д. Антоновича, аж до XVIII - XIX століть [*Українська культура: лекції за ред. Д. Антоновича. - К., 1993 - С.189-197*].

Другий чинник тісно пов'язаний з прийняттям християнства. Визнаючи, що жінка - істота суперечлива, одночасно це і Єва і Марія. Мати Божа в українському християнстві ніколи не розглядається тільки як Єва, а Марія - лише як виняток, або як така, чий риси лише частково властиві окремим святим жінкам. В зв'язку з тим, що християнство на державному рівні вперше прийшло в Україну через жінку, княгиню Ольгу, то і серед святих тут вона була першою, до жінки в українців більш позитивне ставлення. Княгиня Ольга була першою княгинею-християнкою. Саме через неї відбувалось прилучення Русі до християнства. Як передвісниця християнства вона першою ввійшла в царство небесне. Це підкреслюється в "Повісті врем'яних літ". Більш поширений в українців культ Богоматері, ніж культ сина – Ісуса Христа.

Третій чинник пов'язаний з межовим розташуванням України, з лагідним кліматом та родючими землями і водночас з необхідністю оборонятись від постійних набігів сусідів. Це сформувало два типи ментальності – козацький та землеробський, що завжди співіснували в нації. З одного боку мирна землеробська культура: незмінність, стабільність, непорушність, циклічність, символом якої є садок вишневий коло хати, а з іншого - козацький тип ментальності, що формувався на протилежних позиціях, де пріоритет надається чоловікові, сильній, мужній людині, лицаря, панівна ідея-напад, мандри, символ - дорога, на відміну від прив'язаності до рідної оселі. Зіткнення двох типів культури, двох типів ментальності та двох релігій породило між ними протиріччя, що виявляється в опозиції: мир – війна, дорога – оселя, жінка – чоловік, стабільність – мобільність, сформувавши такі типові риси національного характеру як високе почуття трагічного та співпереживання людським стражданням. Двоїстість менталітету позначилась і на жінці.

Четвертий чинник пов'язаний з економічним життям суспільства, в якому із-за частих набігів ворогів, війн, господарством часто керували жінки. Тут, в місцевості повній небезпеки, жінці часто доводилось ставати на захист дому, честі, майна. Чоловіки більшу частину життя перебували у походах, жінка залишалася охоронницею майна, господарства, сім'ї. Господарка дому була сильною фігурою. Жінка мала певну владу над молодшим чоловічим населенням дому. Жіночий авторитет забезпечувався владою над священним вогнищем та їжею, впливом на дітей, майстерністю у виготовленні одягу та ін. Відтак, жінки мали доволі велику свободу самовиявлення вдома. В спеціальних дослідженнях минулого відбилась та точка зору, що поряд з Січчю - форпостом національної державності і самобутності, не меншу, а нерідко й більшу роль у формуванні українського характеру відігравало жіноцтво. Патріархальна Запорізька республіка існувала в нерозривних зв'язках волостю, де без внутрішнього гніту, неспотвореною розвивалася жіноча складова національної культури.

Жінка вільно з'являлась на людях, в світському товаристві, мала право вести переговори на рівні з чоловіками, з іноземними державами, бути посланцем і приймати послів. Посягання на її честь та гідність суворо каралось, а суму штрафу, наприклад, одержувала вона сама, а не її чоловік, як було це в інших країнах. Жінкам була доступна писемність, в часи Київської Русі з'являються перші навчальні заклади для дівчаток, де вчилися не тільки писати й читати, але й іноземним мовам, вишиванню, гаптування, веденню домашнього господарства.

Права жінок дозволили їм відігравати величезну роль в суспільстві. Жінки правили разом з чоловіками, до їх голосу прислухалися, з ними радились, вони підписували документи, брали участь у правових фінансових реформах. Часто жінки і самі були зачинателями цих реформ. Після смерті чоловіків вони приймали всі їхні права та обов'язки, виступали як опікуни і регенти. Грамотні, освічені, вони вільно почували себе на політичній арені, а у конфліктних ситуацій могли постояти за себе, аж до звернення до Папи Римського чи виступу на Церковному Соборі. Не раз жінки виконували дипломатичні місії: вели переговори з іноземними правителями, самі посилали послів чи були в ролі послів. Вони брали участь в різних угрупованнях, заколотах на арені внутрішньо політичної боротьби з метою привести на престол своїх родичів або ставлеників, односторонців, добивались подеколи при цьому правління для себе або своїх дітей. Масштаби їх діяльності простягались далеко за межі границь власних вотчин. Вони були не тільки хранительками традицій, але й новаторками в релігійному, культурному житті. Так, княгиня Ольга була першою правителькою-християнкою. Жінки були засновницями монастирів як центрів культури, шкіл, шпиталів, збирали домашні бібліотеки, перекладали повчальну, філософську літературу, писали літературні та наукові твори. Україна довгий час не мала власної державності, але зберегла власну ідентичність. Значну роль відіграла в цьому саме українська жінка.

Аналізуючи структуру родинного життя, Б.Цимбалістий вказує на належність всієї ефективної влади матері, яка до того ж повністю бере на себе виховання дітей. На думку дослідника, становище в родині жінки, зокрема жінки-матері, є важливим з точки зору формування національної психіки. Вже на рівні звичайних спостережень можна зазначити, що українська жінка активніша, ніж інші, у громадському житті часом вражає своєю мужністю порівняно з чоловіками. Саме до жінки-матері звернена глибока любов і навіть пієтизм її дітей [Цимбалістий Б. *Родина і душа народу // Українська душа.* - К., 1992.- С.66]. Українській сім'ї більш властивий матриархат. В Західній Європі вихованням займались однаково обоє батьків. В Україні норми поведінки, характер моралі, ідеал людини, настанова до життя є підпорядкованими нормами в ієрархії цінностей – типовими для жінки.

Переважаючі жіночі початки впливали на народний характер, якому властиві, як позитивні, так і негативні моменти. На думку М.Грушевського, українцям притаманні почуття полемічної гордості, славолюбія, усвідомлення власної гідності. На основі досліджень народної творчості Д.Чижевський виділяє такі національні риси як емоційність, сентиментальність, чутливість, ліризм, гумор, вважаючи це виявом "артистичної вдачі", а також індивідуалізм, прагнення до свободи та інше. Це, з одного

боку, вказує на прагнення українців до активної творчості, неспокою, рухливості, до переймання нового, а з другого – на потяг до руйнування власних і чужих життєвих форм.

Релігійна свобода в суспільстві пов'язана значною мірою з роллю жінки. Княгиня Ольга, прийнявши хрещення, не нав'язувала його ані власним дітям, ані всьому суспільству. Велике значення жінки було і в релігійному житті України після монгольської навали. Жінки нерідко були провідниками нових вірувань. Одні міняли по декілька раз віру в пошуках істини, як наприклад, волинська княгиня Ганна Корецька, або жінки з родів Чаплич - Шпановських, Войнаровських, Сенют, Несмировичів та інших. Вони створювали на своїх землях навчальні заклади, будували монастирі, церкви, костьоли, захищаючи цим православ'я від католицизму і протестантизму, розвивали школи, лікарні, монастирі. Вони самі ставали черницями, підтримуючи своїм авторитетом й іменем монастирі. Жінки активно займались благодійною діяльністю. Олена Горностаєва, уроджена княгиня Чорторийська, була, наприклад, фундаторкою Пересопницького монастиря, склала для нього статут, влаштувала шпиталь для вбогих і недужих та школу для науки дітей. Засновницями монастирів були також: Почаївського - Ганна Гойська, Загасцького - Раїна Ярмолинська. Знамените Пересопницьке євангеліє фінансоване теж жінкою - княжною Заславською, Княжна Софія Михайлівна Чорторийська, дружина Вацлава Боговитина, заснувала в місті Рахманів типографію, де в її перекладі в 1619 р. було надруковане "Учительське Євангеліє" Кирила Транквіліона. Відоме в історії Києво-братського училища та монастиря ім'я Гальшки Гулевич, що подарувала землю, на якій була закладена школа - перший вищий навчальний заклад України - Києво-Могилянська Академія. В Києві, на землі, подарованій Гальшкою Гулевичівною засновано було також братство милосердя, котре, як видно з королівського привілею 1629 р., мало церкву, шпиталь для вбогих людей як світських, так і духовних.

Жінки було провідницями нових ідей і одночасно хранительками традицій в усі часи історії України. Толерантне ставлення до різних вірувань закладається матір'ю в дитинстві. То ж не дивно, що нашому народу притаманна не формальна, зовнішня релігійність, а прагнення до свободи, самовизначення, вибору у всіх сферах, в тому числі і в релігії.